

Problem ograniczenia indywidualnej wolności sumienia i religii w małżeństwach mieszanych

The problem of limiting individual freedom of conscience
and religion in mixed marriages

dr hab. Helena Pietrzak, prof. ucz.

Wydział Prawa Kanonicznego UKSW

ORCID 0000-0003-1260-8139

e-mail: h.pietrzak@uksw.edu.pl

Streszczenie: W artykule podjęto analizę problematyki okoliczności skutkujących naruszeniem lub ograniczeniem wolności sumienia lub wyznania w aspekcie indywidualnym. Autorowi opracowania zależy na osiągnięciu postawionych celów badawczych poprzez analizę ogólnych założeń Dekretu Generalnego Episkopatu Polski z roku 2020. W ramach opracowania wzięto pod uwagę obszar naruszeń wolności sumienia przez małżonka w kontekście małżeństwa mieszanego (kwestie zmiany wyznania, utrudniania praktyk religijnych). W ramach indywidualnej ochrony wolności sumienia i wyznania analizowano także procesy kanoniczne, w szczególności – procesy małżeńskie. Tym bardziej, że kwestia sumienia i wyznania jest brana pod uwagę z urzędu w toku procesu małżeńskiego.

Słowa kluczowe: wolność sumienia i wyznania, małżeństwo mieszane

Abstract: The article analyzes the issue of circumstances that result in the violation or limitation of freedom of conscience or religion in the individual aspect. The author of the study wants to achieve the relevant research goals by analyzing the general assumptions of the General Decree of the Polish Episcopate of 2020. Within the scope of the study, the area of violations of the freedom of conscience by the spouse in the context of a mixed marriage (issues of changing religion, hindering religious practices) was discussed. As part of the individual protection of the freedom of conscience and religion, canonical processes, in particular – matrimonial processes, were also discussed. Especially that the issue of conscience and religion is taken into account ex officio in the course of the matrimonial process.

Keywords: freedom of conscience or religion, mixed marriage

Treść: Wprowadzenie. 1. Prawo do wolności religijnej. 2. Małżeństwo mieszane w ujęciu kanonicznym. 2.1. Oświadczenie strony katolickiej. 2.2. Zezwolenie lub dyspensa kompetentnej władzy. 3. Zakres ograniczenia indywidualnej wolności sumienia i religii. 3.1. Propozycja

zmiany wyznania. 3.2. Utrudnianie praktyk religijnych. 4. Ochrona wolności sumienia i religii w procesach małżeńskich. Zakończenie.

Wprowadzenie

Trwające od końca XX wieku, a kontynuowane w wieku XXI dość powszechne procesy globalizacji, utrwały znaczący wzrost liczby małżeństw dwukulturowych, które wzmacniają pluralizm, kształtują człowieka na wybranych płaszczyznach jego życia, poszerzają indywidualną przestrzeń społeczną. Jednak wynikająca z tajemnicy i bogactwa istoty ludzkiej złożoność tych procesów, a w szczególności wielość zadań oraz różnorodność relacji, których tworzenia musi się od nowa nauczyć, obejmuje obszar nie tylko społeczny i polityczny, ale także kulturalny, psychiczny, w tym wymiar duchowy i religijny. To właśnie różnice wynikające z przekonań religijnych lub światopoglądowych, stanowią trudności w istotnych sferach życia małżeństw mieszanych, czyli małżeństw zawieranych przez katolików z ochrzczonymi niekatolikami. Kościół katolicki w swoim ustawodawstwie kieruje się zasadami poszanowania wolności sumienia i religii, a poprzez powszechne głoszenie idei ekumenicznych, wychodzi naprzeciw nupturientom o różnych wyznaniach. Nie ma jednak bezpośredniego wpływu i kontroli nad konsekwencjami kanonicznych zezwoleń na zawarcie małżeństw mieszanych, a dookreślone w obowiązującym od 2020 roku *Dekrecie ogólnym* Konferencji Episkopatu Polski¹ potencjalne trudności małżonków,

¹ W 2020 roku Konferencja Episkopatu Polski uaktualniła uregulowania dotyczące bezpośredniego przygotowania do małżeństwa (także małżeństwa mieszanego), wydając *Dekret ogólny o przeprowadzaniu rozmów kanoniczno-duszpasterskich z narzeczonymi przed zawarciem małżeństwa kanonicznego*. Por. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dekret ogólny o przeprowadzaniu rozmów kanoniczno-duszpasterskich z narzeczonymi przed zawarciem małżeństwa kanonicznego*, 20.01.2020, w: <https://episkopat.pl/aktakep312019> [dostęp 2.04.2023]; dalej jako: Dekret KEP. Dekret został wydany dnia 8 października 2019 roku, a następnie 4 listopada 2019 roku uzyskał *recognitio* Kongregacji ds. Biskupów, natomiast 26 listopada 2019 roku

w szczególności: „rozbieżności w pojmowaniu małżeństwa, zagrożenie wierności względem własnego Kościoła i niebezpieczeństwo indyferentyzmu religijnego, utrudnienie praktyki wiary, trudność w religijnym wychowaniu potomstwa” – stają się tragicznym udziałem strony katolickiej.

Wspomniane okoliczności skutkują podjęciem kwestii naruszenia lub ograniczenia wolności sumienia lub religii w aspekcie indywidualnym. Stosowne cele badawcze autorka opracowania pragnie zrealizować poprzez analizę ogólnych założeń wspomnianego wyżej *Dekretu ogólnego* Konferencji Episkopatu Polski. Jednak fundamentalne znaczenie dla indywidualnej ochrony wolności sumienia i religii, mają procesy kanoniczne, w szczególności – procesy małżeńskie. Szczególnie, że kwestia sumienia i religii jest uwzględniana z urzędu w toku realizacji procesu małżeńskiego.

1. Prawo do wolności religijnej

Z perspektywy historycznej (niezależnie od aspektów teologicznych) można stwierdzić, że – prawda o życiu człowieka, a w szczególności o życiu i tajemnicy osoby ludzkiej jest ściśle powiązana z religią². Bo tylko ona wychodzi poza świat materialny (aktualne życie) i kieruje myśli człowieka w stronę Boga, otwierając mu perspektywę „drogi do wieczności z Bogiem”. Przyjęcie tej prawdy o Bogu rzutuje na wolność wyboru i zaproszenie Boga do tworzenia z Nim wspólnoty życia. Wolność wyboru religii i trwania w niej także w małżeństwie,

został promulgowany przez Episkopat. Wszedł w życie 1 czerwca 2020 roku. Dekret zastąpił obowiązującą od 1989 roku *Instrukcję*. Zob. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim*, Akta Konferencji Episkopatu Polski 1 (1998), s. 85-137. Dokument ten był przyjęty przez zebranie plenarne KEP 5 września 1986 roku, Stolica Apostolska zatwierdziła jej treść dekretem z 17 stycznia 1987 roku zaś Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski promulgował ją 13 grudnia 1989 roku.

² Por. S. RABIEJ, *Wolność religijna fundamentem dialogu ekumenicznego*, Ekumenizm i Integracja 25 (2012), s. 96.

zmusza wszystkich ludzi (także małżonka) do jej uszanowania. Wolność religijna jest jednym z podstawowych praw człowieka³, wynika z prawa naturalnego, stanowi pozytywny wybór sumienia i realizację swojej tożsamości w jedności z Bogiem.

W tym kontekście, proklamacja wolności religijnej na Soborze Watykańskim II (1963-65) miała znaczenie przełomowe w dziejach Kościoła katolickiego, a w szczególności w relacjach Kościoł – Państwo, w tym także Kościoł – inne wspólnoty wyznaniowe. Do katalogu dokumentów uchwalonych na Soborze wpisano postulaty programowe, wśród których na pierwszym miejscu znalazła się zasada poszanowania i ochrony wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym. Ojcowie soborowi w Deklaracji o wolności religijnej *Dignitas Humanae* zapisali, że „osoba ludzka ma prawo do wolności religijnej”⁴. Co ważne, tak określona wolność religijna ma polegać na tym, że „wszyscy ludzie powinni być wolni od przymusu ze strony czy to poszczególnych ludzi, czy to zbiorowisk społecznych i jakiegokolwiek władzy ludzkiej, tak aby w sprawach religijnych nikogo nie przymuszano do działania wbrew jego sumieniu ani nie przeszkadzano mu w działaniu, według swego sumienia, prywatnym i publicznym, indywidualnym lub w łączności z innymi, byle w godziwym zakresie”⁵. W *Deklaracji* jednoznacznie podkreślono, że „prawo do wolności religijnej zakorzenione jest w samej godności osoby ludzkiej, którą to godność poznaje się dzięki objawionemu Słowu Bożemu oraz władzom rozumu”⁶. Co więcej, zarówno rozum, jak i wolna wola człowieka pociąga za sobą godność, a tym samym nakłada na człowieka „obowiązek szukania prawdy oraz trwania przy niej w sytuacji jej poznania”. Do wypełnienia tego obowiązku,

³ Por. M. PIETRZAK, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010, s. 35.

⁴ SACROSANCTUM CONCILIIUM OECUMENICUM VATICANUM II: Declaratio de libertate religiosa *Dignitatis humanae*, 9.12.1965, AAS 58 (1966), s. 929-941; tekst łacińsko-polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Paris 1967, s. 401-419; dalej jako: DH; Por. DH, nr 2.

⁵ *Tamże*.

⁶ *Tamże*.

a jednocześnie zadania, potrzebna jest człowiekowi „wolność między innymi od zewnętrznego przymusu w kwestiach religijnych”⁷.

Dookreślone w dokumentach soborowych – poprawne, bo obiektywne – rozumienie wolności sumienia i religii, przysługuje osobie ludzkiej ze względu na jej godność. Sprzeciwia się nastawieniu subiektywnemu innej jednostki (także małżonka), jeśli takowy ogranicza swobodę w wyborze religii i wyznania, dopuszcza brak łączności ze wspólnotą, brak równości w traktowaniu poszczególnych wspólnot, brak jednakowego dostępu do aktualnych środków przekazu i nowych form komunikacji, w tym wyłącza lub eliminuje współmałżonka od podmiotowej obecności w dialogu społecznym. Obiektywne ujęcie wolności jednoznacznie ujął Jan Paweł II w Orędziu na XXI Światowy Dzień Pokoju stwierdzając, że to właśnie „wolność religijna, sięgająca najbardziej wewnętrznej sfery duchowej, jest niejako podstawą i racją bytu dla innych form wolności. Wyznawanie religii zaś, aczkolwiek przede wszystkim polega na wewnętrznych aktach duchowych, obejmuje w pełni całe życie ludzkie, a więc i wszystkie jego przejawy”⁸.

Mając na uwadze elementarne uprawnienia wolnościowe, w tym wymogi w zakresie wspólnotowym, Sobór podkreślił wymóg aktywnej, a nie pasywnej ochrony wolności religijnej, ukierunkowanej na: przestrzeganie moralnej zasady odpowiedzialności osobistej i społecznej, zważanie na prawa innych i na swoje wobec nich obowiązki, w tym wspólne dobro wszystkich⁹.

Analizowane prawo do wolności religijnej uznawane jest nie tylko przez Kościół katolicki, czy przywódców religijnych, ale jest obecne także w normach stanowionych przez poszczególne władze państwowe. Głęboka refleksja nad podstawowymi prawami człowieka, w tym nad omawianą wolnością religijną, zarysowała się

⁷ Tamże, nr 4.

⁸ JAN PAWEŁ II, Orędzie na XXI Światowy Dzień Pokoju *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia*, 8.12.1987, w: <http://www.kns.gower.pl/pokoj/pokoj1988.html> [dostęp 6.04.2023 r.].

⁹ Por. DH, nr 7. J. KRUKOWSKI, *Stanowisko Soboru watykańskiego II wobec rozdziału Kościoła od państwa*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 27 (1980) z. 5, s. 45-83.

w szczególności po okrutnych doświadczeniach II wojny światowej. W tym znaczeniu, efektem troski o równe traktowanie każdej osoby ludzkiej i szacunek dla jej praw, stała się Powszechna Deklaracja Praw Człowieka¹⁰ z dnia 10 grudnia 1948 r., stanowiąca także współcześnie podstawę praktyki ustawodawczej, administracyjnej i sądowej. Wśród katalogu praw zapisano, że „każdy człowiek ma prawo wolności myśli, sumienia i wyznania”, prawo to obejmuje również „możliwość zmiany poglądów oraz swobodę ich głoszenia”¹¹. Aktualnie, prawo do wolności religijnej reguluje kilka aktów prawnych, m.in. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 roku¹², Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 roku¹³, Konkordat między

¹⁰ Por. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r. przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A/III z dnia 10 grudnia 1948 r.; dalej jako PDPC.

¹¹ art. 18 PDPC: „Każdy człowiek ma prawo wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje swobodę zmiany wyznania lub wiary oraz swobodę głoszenia swego wyznania lub wiary bądź indywidualnie, bądź wspólnie z innymi ludźmi, publicznie i prywatnie, poprzez nauczanie, praktykowanie, uprawianie kultu i przestrzeganie obyczajów”.

¹² Por. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61 poz. 284 art. 9: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne”.

¹³ Por. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. 1977 Nr 38 poz. 167. „Art. 18. 1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania wyznania lub przekonań według własnego wyboru oraz do uzewnętrzniania indywidualnie czy wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań przez uprawianie kultu, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. 2. Nikt nie może podlegać przymusowi, który stanowiłby zamach na jego wolność posiadania lub przyjmowania wyznania albo przekonań według własnego wyboru. 3. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i są konieczne dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku,

Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z 28 lipca 1993 roku¹⁴ oraz Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, w której ustawodawca proklamuje, że „każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii”¹⁵.

2. Małżeństwo mieszane w ujęciu kanonicznym

Kanoniczne ujęcie małżeństwa mieszanego (łac. *matrimonium mixtum*) określa przymierze małżeńskie między dwiema osobami, wśród których „jednym z nupturientów obok wyznawcy rzymskokatolickiego jest osoba, która nie jest w pełnej łączności z Kościołem katolickim lub nie jest chrześcijaninem (kan. 1124 KPK/83¹⁶), bądź też małżeństwo zawierane jest z przeszkodą różnej religii¹⁷, od

zdrowia lub moralności publicznej albo podstawowych praw i wolności innych osób”.

¹⁴ Por. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. 1998 Nr 51 poz. 318. Preambuła Konkordatu odwołuje się do praw i godności osoby, w tym prawa do wolności religijnej; art. 5: „przestrzegając prawa do wolności religijnej, Państwo zapewnia Kościołowi katolickiemu, bez względu na obrządek, swobodne i publiczne pełnienie jego misji, łącznie z wykonywaniem jurysdykcji oraz zarządzaniem i administrowaniem jego sprawami na podstawie prawa kanonicznego”.

¹⁵ art. 53, ust. 1. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm.

¹⁶ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars II; tłumaczenie polskie: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Pallottinum 1984; dalej jako: KPK/83.

¹⁷ Kościół katolicki pod pewnymi warunkami wyraża zgodę na małżeństwa mieszane (tzn. poprzez możliwości udzielania „dyspensy od przeszkody” lub „zezwolenia” ze strony ordynariusza miejsca). Określone warunki prawodawca wskazuje w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. w kan. 1125 n. 1-3, w rozdziale o małżeństwach mieszanych (*De matrimoniis mixtis*) rozumianych w znaczeniu ścisłym (tzn. zawieranych z akatolikami ochrzczonymi). Jednak z mocy kan. 1086 § 2 KPK/83, należy aplikować je także w sytuacji, w której będzie chodziło o udzielenie dyspensy od przeszkody różności religii. Por. G. DZIERŻON, *Ewolucja doktryny oraz dyscypliny dotyczących przeszkody „różności religii” w kanonicznym porządku prawnym*, Warszawa 2008, s. 316.

której została udzielona dyspensa ordynariusza miejsca (kan. 1086 § 1 KPK/83)¹⁸.

Prawodawca kodeksowy termin „małżeństwo mieszane” używa w podwójnym znaczeniu: ścisłym i szerokim. Zakres ścisły obejmuje nupturientów, wśród których jest strona katolicka oraz strona ochrzczona, ale nie należąca do Kościoła katolickiego. Zakres szeroki dotyczy małżeństwa strony katolickiej z niekatolikiem ochrzczonym lub nieochrzczonym¹⁹.

Prawodawca, uwzględniając i mając wielki szacunek do naturalnego prawa każdego człowieka do zawarcia małżeństwa, w tym szacunek wykazywany poprzez wolną wolę osoby ludzkiej oraz prawo wyboru małżonka, formułuje zakazy (od których kompetentna władza zwalnia i dyspensuje) mając na uwadze ochronę strony katolickiej przed zagrożeniami lub konsekwencjami w zakresie wiary. W kan. 1124 KPK/83 prawodawca stanowi, iż „małżeństwo między dwiema osobami ochrzczonymi, z których jedna została ochrzczona w Kościele katolickim lub po chrzcie została do niego przyjęta i formalnym aktem od niego się nie odłączyła, druga zaś należy do Kościoła lub wspólnoty kościelnej nie mającej pełnej łączności z Kościołem katolickim, jest zabronione bez wyraźnego zezwolenia kompetentnej władzy”. Pomimo zauważalnych zagrożeń i potencjalnych trudności, z którymi zmierzy się strona katolicka w małżeństwie mieszanym, prawodawca kanoniczny dookreśla wymogi prawne, które są ukierunkowane na uzyskanie zezwolenia na zawarcie małżeństwa mieszanego albo dyspensy od przeszkody różnej religii. Do katalogu określonych w kan. 1125 KPK/83 wymogów, ukierunkowanych na uzyskanie zezwolenia ordynariusza miejsca na zawarcie małżeństwa mieszanego, należą: złożenie oświadczenia przez stronę katolicką o gotowości odsunięcia od siebie niebezpieczeństwa utraty wiary oraz chęci uczynienia

¹⁸ Por. M. TUSZYŃSKA, *Małżeństwa mieszane w prawie kanonicznym*, Kortowski Przegląd Prawniczy 4 (2016), s. 157.

¹⁹ Por. Z. JANCZEWSKI, *Prawodawstwo Konferencji Episkopatu Polski i prymasa kard. S. Wyszyńskiego w zakresie sakramentów w służbie wspólnoty: święceń i małżeństwa*, Prawo Kanoniczne 42 (1999) nr 1-2, s. 125.

wszystkiego, aby dzieci zostały ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim; powiadomienie w odpowiednim czasie strony niekatolickiej o wymienionych oświadczeniach strony katolickiej; pouczenie o celach i istotnych przymiotach małżeństwa, których, jak podano w kan. 1125 KPK/83, nie może wykluczyć żadna ze stron²⁰.

2.1. Oświadczenie strony katolickiej

Obietnica (zapewnienie, przyrzeczenie, poręczenie, rękojmia²¹), to rodzaj obligatoryjnego oświadczenia (w formie pisemnej) strony katolickiej, w którym zgodnie z kan. 1125 KPK/83 oraz kan. 1126 KPK/83 wierny Kościoła rzymskokatolickiego oświadcza, „że jest gotowy odsunąć od siebie niebezpieczeństwo utraty wiary”, jak również „składa szczere przyrzeczenie”, że uczyni wszystko, co w jego mocy, „aby wszystkie dzieci zostały ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim”.

Prawodawca w języku oryginalnym (łac.) użył ogólnego terminu *condiciones*, który obejmuje poszczególne, obligatoryjne akty,

²⁰ Zob. kan. 1125, n. 1-3 KPK/83.

²¹ „Rękojmia” – to uroczyste zapewnienie, oświadczenie strony katolickiej, iż dołoży ona wszelkich starań do zachowania swojej wiary oraz ochrzczenia i wychowania potomstwa w Kościele katolickim. Warto dodać, że termin „rękojmia” został użyty wprost w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku, w nieco szerszym ujęciu. Prawodawca warunkował uzyskanie dyspensy od przeszkody różnej wiary poprzez złożenie przez niekatolika rękojmi, czyli tzw. zapewnienia współmałżonkowi (katolikowi), że nie będzie groziło mu (z powodu niekatolika) niebezpieczeństwo utraty wiary. Dodatkowo, oboje nupturienti składali zapewnienie, że wszystkie dzieci z małżeństwa zostaną ochrzczone i wychowane po katolicku (kan. 1061 CIC/17). W kan. 1061 CIC/17 prawodawca użył terminu: *cautio, cautionis*, które należy tłumaczyć jako: „przezorność, ostrożność, pewność, rękojmia, poręczenie, gwarancja, zapis”. Por. A. JOUGAN, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Przemysł 1948, s. 96. Po Soborze Watykańskim II stanowisko Kościoła katolickiego uległo zmianie, poprzez radykalne ograniczenie analizowanych wymogów, w tym także termin „rękojmia” został zmieniony na „oświadczenie” i „obietnicę”. Prawodawca w kan. 1125 KPK/83 używa wyrażen „oświadczać” oraz „składać przyrzeczenie”. Por. W. GÓRALSKI, *Rękojmia*, w: E. GIGLEWICZ (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012, s. 70-72.

a mianowicie: *declaro* i *promitto* (n. 1), *certioro* (n. 2) oraz *edoceo* (n. 3). Poszczególne terminy, w znaczeniu indywidualnym, odnoszą się wprost do innych aspektów zakresu przedmiotowego oświadczenia. Jednak wszystkie są wymagane, wręcz konieczne do analizowanej prośby strony katolickiej – o łaskę dyspensy lub zezwolenie na zawarciu małżeństwa mieszanego.

Analizowane oświadczenie strony katolickiej, chociaż jest w zakresie formalnym wymagane przez prawo kościelne, to jednak sam zakres treści rękojmi, a więc zobowiązanie „odsunięcia od siebie niebezpieczeństwa utraty wiary” – ma swoje źródło w prawie Bożym. Dlatego też, od powyższego zobowiązania nie ma żadnych odstępstw. Nie może jej też wyłączyć z prawa, żadna władza kościelna. Jakakolwiek wątpliwość strony katolickiej, określona werbalnie, że nie podejmie wysiłku zmierzającego do ochrony swojej wiary, czy też niewerbalnie, ale poparta oczywistą ignorancją – powinna zakończyć się negatywnie, czyli odmową udzielenia stosownej dyspensy, czy zezwolenia ordynariusza.

Drugi zakres oświadczenia ma nieco inny charakter, bo dotyczy dzieci, ale pozostaje w ścisłym związku z jego pierwszą częścią. W jego brzmieniu, strona katolicka składa ponadto „szczerze przyrzeczenie, że uczyni wszystko, co w jej mocy, aby wszystkie dzieci zostały ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim”. Zakres i charakter tej części deklaracji, należy traktować jako zobowiązanie, obietnicę wypełnienia deklarowanego obowiązku, jednak w „granicach naturalnych możliwości strony katolickiej”²². A zatem nie jest ono w tej części tak bezwarunkowe jak jego pierwsza część, wystarczy domniemanie „szczerej woli”.

Warto dodać, że przedmiotowe oświadczenia strony katolickiej, tzw. rękojmie są instrumentami pomagającymi duszpasterzom w wykluczeniu lub przynajmniej w zminimalizowaniu potencjalnego

²² G. DZIERŻON, *Problem konieczności wypełnienia warunków dotyczących stron umowy małżeńskiej określonych przez ustawodawstwo Kościoła polskokatolickiego w przypadku zawierania małżeństwa mieszanego przez katolika w Kościele polskokatolickim*, *Ius Matrimoniale* 25 (2014) nr 4, s. 52 i n.

zagrożenia dobra wiary (Dekret KEP, 83). Zgodnie z Dekretem KEP z 2020 roku, sporządza się je w trzech egzemplarzach: jeden dołącza się do protokołu przedślubnego, drugi egzemplarz wysyła się do ordynariusza miejsca wraz z prośbą o dyspensę lub zezwolenie, a trzeci – otrzymuje strona katolicka (Dekret KEP, 87).

Prawodawca kanoniczny w obowiązującym prawie nie domaga się od drugiej strony, czyli nupturienta akatolickiego (ochrzczonego bądź nie), żadnych oświadczeń pozytywnych, czy negatywnych²³. Jednak w ramach idei ekumenizmu, w tym wolności osoby ludzkiej i jej wolności religijnej, prawodawca kościelny zobowiązuje duszpasterza do powiadomienia strony niekatolickiej, tak aby rzeczywiście była świadoma treści złożonego przyrzeczenia (łac. *promissio*) i obowiązku strony katolickiej. Zgodnie z Dekretem KEP (n. 84), niekatolik fakt poznania zobowiązań strony katolickiej potwierdza swym własnoręcznym podpisem. W przypadku odmowy, duszpasterz jest zobowiązany wyjaśnić znaczenie składanego oświadczenia strony katolickiej. Dalsza odmowa złożenia podpisu zobowiązuje duchownego do samodzielnego poświadczenia przekazanej informacji (składa tzw. zastępczy podpis, przy pewności moralnej co do świadomości strony niekatolickiej). Nieco inaczej przedstawia się sytuacja nupturienta, który świadomie i dobrowolnie dokonał formalnego lub faktycznego odstępstwa od wiary katolickiej. Wówczas taka osoba „winna złożyć, w obecności świadków, przyrzeczenie na piśmie, że nie będzie przeszkadzała stronie katolickiej w zachowaniu wiary

²³ W normach Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku prawodawca domagał się złożenia zarówno przez katolika, jak i przez ochrzczonego niekatolika przyrzeczenia gwarantującego katolickie wychowanie potomstwa. Por. kan. 1060-1061 CIC/17; *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9/II (1917); E. GAJDA, *Treść zobowiązań składanych przez katolika w celu uzyskania licencji na małżeństwo mieszane*, w: A. DĘBIŃSKI, E. SZCZOT (red.), *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, Lublin 2000, s. 276.

i wykonywaniu praktyk religijnych, a także w tym, by wszystkie dzieci zostały ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim”²⁴.

Przed wystąpieniem o zezwolenie lub dyspensę, prawodawca wymaga, aby „obydwie strony były pouczone o celach²⁵ i istotnych przymiotach²⁶ małżeństwa, których nie może wykluczać żadna ze stron”²⁷. Zgodnie z kan. 1101 § 2 KPK/83 ewentualne wykluczenie przez nupturientów, pozytywnym aktem woli, dobra małżonków lub dobra potomstwa albo jedności lub nierozzerwalności małżeństwa, prowadzi do nieważności zawieranego małżeństwa. Kwestia pouczenia stron oraz wymóg akceptacji celów i przymiotów, nie stanowi elementu podporządkowania nupturienta jurysdykcji kościelnej, ale jest powodowane troską Kościoła o trwałość małżeństwa. Papieska Rada w *Dyrektorium ekumenicznym* z 1993 roku zaznaczyła, że „praktyczne doświadczenie i obserwacje wynikające z różnych dialogów między przedstawicielami Kościołów i Wspólnot eklezjalnych ukazują, że małżeństwa mieszane niosą często ze sobą, tak dla samych małżeństw, jak i dla dzieci, trudności w zachowaniu własnej wiary oraz w zaangażowaniu chrześcijańskim, jak też w zakresie harmonii życia rodzinnego”²⁸. Szczególnego znaczenia nabiera kwestia nierozzerwalności małżeństwa, ponieważ dopuszczają ją inne Kościoły, czy religie niechrześcijańskie, w tym prawodawca cywilny. Przykładowo w Kościele

²⁴ Dekret KEP, 82b.

²⁵ Cele małżeństwa: dobro oraz zrodzenie i wychowanie potomstwa. Por. kan. 1055 § 1; także: Konstytucja soborowa *Gaudium et spes*: „Z samej zaś natury instytucja małżeństwa oraz miłość małżeńska nastawione są na rodzenie i wychowanie potomstwa”.

²⁶ Por. kan. 1056 KPK/83: „Istotnymi przymiotami małżeństwa są jedność i nierozzerwalność, które w małżeństwie chrześcijańskim nabierają szczególnej mocy z racji sakramentu”.

²⁷ Dekret KEP, 82c.

²⁸ PAPIESKA RADA DO SPRAW POPIERANIA JEDNOŚCI CHRZEŚCIJAN, *Dyrektorium Ekumeniczne* (1993). Tekst polski: *Communio* 1994, nr 14, s. 3-93. W 1993 roku Papieska Rada do spraw Popierania Jedności Chrześcijan wydała także drugie dyrektorium ekumeniczne, czyli Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu z 25 marca 1993 roku.

prawosławnym, władze Kościoła mają prawo udzielać rozwodów²⁹, albo stosować rozwiązanie małżeństwa w sytuacji popełnienia cudzołóstwa albo całkowitego rozpadu pożycia małżeńskiego³⁰. Także Kościoły starokatolickie w sytuacji rozpadu małżeństwa dopuszczają postępowanie przed sądem kościelnym celem udzielenia dyspensy od zawartego związku. Z kolei Kościoły ewangeliczne, nie przeprowadzają wprost postępowania rozwodowego, jednak po uzyskaniu dyspensy nie wykluczają możliwości ponownego zawarcia małżeństwa przez rozwiedzionych. Negatywnym przykładem próby rozwiązania analizowanej problematyki jest *Projekt Deklaracji Kościołów w Polsce* z 2011 roku, który jednoznacznie wskazuje, że Kościoły różnią się zasadniczo w zakresie właśnie celów i przymiotów małżeńskich (od-

²⁹ Por. M. ZABOROWSKI, *Małżeństwo i rozwód w Kościele prawosławnym – aspekt prawno-kanoniczny*, *Annales Canonici* 8 (2012), s. 119.

³⁰ Deklaracja Kościołów w Polsce na początku Trzeciego Tysiąclecia (projekt dokumentu z 10 maja 2011 roku) „3. *Nierozzerwalność małżeństwa*. Wszystkie Kościoły opowiadają się za nierozzerwalnością małżeństwa. Kościół katolicki nie dopuszcza możliwości rozwiązania małżeństwa dopełnionego, zawartego przez osoby ochrzczone, a w konsekwencji zawarcia nowego małżeństwa. Kościoły starokatolickie w sytuacji nieodwracalnego rozpadu małżeństwa przyjmują ten stan rzeczy do wiadomości i dopuszczają postępowanie przed sądem kościelnym celem udzielenia dyspensy od zawartego związku. Kościół prawosławny – uznając, że miłość małżeńska jest mierzona wiecznością – naucza o niepowtarzalności i nierozzerwalności małżeństwa. Jednak w przypadku cudzołóstwa lub całkowitego rozkładu pożycia rozwiązanie małżeństwa nie tyle jest aprobowane, ile tolerowane. Kościoły ewangeliczne, opowiadając się za trwałością małżeństwa, nie przeprowadzają postępowania rozwodowego. W sytuacji nieodwracalnego rozpadu małżeństwa przyjmują do wiadomości istniejący stan rzeczy, a po uzyskaniu dyspensy nie wykluczają możliwości ponownego zawarcia małżeństwa przez rozwiedzionych”. Powyższy tekst jest projektem dokumentu, owocem wieloletniej współpracy Komisji Teologicznej Polskiej Rady Ekumenicznej i Komisji ds. Dialogu między Polską Radą Ekumeniczną a Konferencją Episkopatu Polski Kościoła Rzymskokatolickiego. Obecnie projekt dokumentu znajduje się w fazie konsultacji z Kościołami. Pełny dostęp do tekstu, por. *Małżeństwo chrześcijańskie osób o różnej przynależności wyznaniowej. Deklaracja Kościołów w Polsce na początku Trzeciego Tysiąclecia* (projekt dokumentu z 10 maja 2011 roku), <http://ekumenia.pl/czytelnia/dokumenty-ekumeniczne/malzenstwo-chrzescijanskie-osob-o-roznej-przynaloznosci-wyznaniowej/> [dostęp 15.05.2023 r.].

mienne nauczanie dotyczy: sakramentalności małżeństwa; ważności i godziwość małżeństwa (Kościoły kierują się własną nauką i prawem); nierozzerwalności małżeństwa; przekazywania życia³¹. Tak radykalne odmienności powodują, że w przypadku małżeństwa mieszanego, może dojść do starcia dwóch systemów prawnych, będąc jednocześnie jedną rzeczywistością prawną. Niewątpliwie, związek taki nie może jednocześnie funkcjonować na dwa sposoby³². Stąd też, ordynariusz, nim wyrazi zgodę na zawarcie małżeństwa mieszanego, musi mieć pewność, iż obydwie strony przyjmują cele i przymioty małżeństwa, o których naucza Kościół katolicki. Akceptacja analizowanych celów i przymiotów małżeństwa przez obie strony wynika z troski o związek osób – sakrament małżeństwa, który musi być przez małżonków rozumiany jednakowo, aby miał szansę wypełnienia swojej istoty.

W tym miejscu należy dodać, że prawodawca kanoniczny, uprawnionym do oficjalnego wystąpienia w imieniu nupturientów o zezwolenie lub dyspensę od ordynariusza miejsca, uczynił proboszcza strony katolickiej lub proboszcza parafii, na której terenie mieszka osoba nienależąca do Kościoła katolickiego lub niepraktykująca. Ten zaś zwraca się do ordynariusza miejsca dopiero wtedy, kiedy spełnione są wszystkie omówione wyżej, konieczne warunki zawarcia małżeństwa mieszanego.

2.2. Zezwolenie lub dyspensa kompetentnej władzy

Zezwolenie lub dyspensa, udzielona przez kompetentną władzę (ordynariusza miejsca³³), skutkuje zawieszeniem obowiązującego prawa

³¹ Por. powyższy projekt, II. Odmiennie nauczanie o małżeństwie.

³² W luteranckim porządku prawnym uważa się, że „powtórne małżeństwo może stać się lepszym odbiciem miłości Chrystusa do Kościoła niż pierwszy związek”. Por. B. FOBER, *Nierozzerwalność małżeństwa w luteranckim porządku prawnym ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, *Annales Canonici* 8 (2012), s. 152; P. JASKÓŁA, *Problem małżeństwa w relacjach ewangelicko-rzymskokatolickich*, Opole 2013, s. 138.

³³ Por. kan. 134 KPK/83: „§ 1. Pod nazwą ordynariusz rozumiani są w prawie, oprócz Biskupa Rzymskiego, biskupi diecezjalni oraz inni, którzy – choćby tylko

w danym przypadku. Jest swoistą formą, pomocą, udzieloną konkretnemu podmiotowi (nupturientowi) w jego określonej sytuacji życiowej. Jednak prawodawca w kan. 1125 KPK/83 domaga się, aby przyczyna udzielenia tego rodzaju zezwolenia była „słuszna i rozumna”, czyli proporcjonalna do ważności ustawy, od której ordynariusz dyspensuje. Zawsze należy uwzględniać przedmiot ustawy, jej cel oraz wyrażoną wolę prawodawcy, w tym okoliczności związane z konkretnym przypadkiem, a więc sytuacją strony katolickiej. Najczęściej, autorytatywną interpretacją omawianej przyczyny „słusznej i racjonalnej”, staje się – dobro duchowe małżonka oraz dzieci. Na tym tle w doktrynie prawa kanonicznego pojawił się zarzut – nagminnego pomijania uzasadnienia prośby. Dominującym kryterium stało się, zbyt szeroko rozumiane, pojęcie „interesu duszpasterskiego wiernych”. Co oznacza, że w praktyce każda racja może być uznana za wystarczającą³⁴.

Ordynariusz odmawia, a więc nie udziela zezwolenia lub dyspensy na zawarcie małżeństwa mieszanego, jeżeli uzna, że wiara strony katolickiej jest zagrożona lub mocno narażona na niebezpieczeństwo.

czasowo – są przełożonymi Kościoła partykularnego lub wspólnoty do niego przyrównanej zgodnie z przepisem kan. 368, jak również ci, którzy w nich posiadają ogólną wykonawczą władzę zwyczajną, mianowicie wikariusze generalni i biskupi, a także – dla własnych członków – wyżsi przełożeni kleryckich instytutów zakonnych na prawie papieskim i kleryckich stowarzyszeń życia apostolskiego na prawie papieskim, którzy posiadają przynajmniej zwyczajną władzę wykonawczą. § 2. Pod nazwą ordynariusz miejsca rozumiani są wszyscy wyliczeni w § 1, z wyjątkiem przełożonych instytutów zakonnych i stowarzyszeń życia apostolskiego. § 3. To, co w zakresie władzy wykonawczej zostaje w kanonach imiennie przyznane biskupowi diecezjalnemu, należy rozumieć jako przysługujące jedynie biskupowi diecezjalnemu i tym, którzy są mu przyrównani w kan. 381 § 2, z wykluczeniem wikariusza generalnego i biskupiego, chyba że otrzymają specjalne zlecenie”.

³⁴ Por. P. MAJER, *Małżeństwa mieszane. Wybrane zagadnienia z praktyki kościelnej*, *Studia Oecumenica* 11 (2011), s. 203-204; M. GWÓŹDŹ, *Odpowiedzialne rodzicielstwo jako wyzwanie dla małżeństw osób o różnej przynależności wyznaniowej i religijnej*, w: M. GWÓŹDŹ, A. MALISZEWSKA (red.), *Z rodziną nie tylko na fotografii*, Katowice 2011, s. 66; W. GÓRALSKI, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011, s. 322.

3. Zakres ograniczenia indywidualnej wolności sumienia i religii

Zgodnie z powszechną zasadą „granica wolności człowieka wyznaczona jest tam, gdzie zaczyna się wolność drugiego człowieka”, co w odniesieniu do małżeństwa mieszanego oznacza uszanowanie i nie ingerowanie w prawo do wolności sumienia i religii zarówno strony katolickiej, jak i niekatolickiej³⁵. Jednak praktyka orzecznictwa sądowego pokazuje coś zgoła odmiennego, a mianowicie – efekty błędnego, niewłaściwego rozumienia wolności religijnej. Małżonkowie, którzy reprezentują różne wyznania chrześcijańskie dość często podejmują działania, które można zakwalifikować jako pogwałcenie, czy naruszenie indywidualnej wolności sumienia i religii małżonka należącego do innego związku wyznaniowego. W szczególności są to: naciski ukierunkowane na zmianę przekonań religijnych współmałżonka; ograniczanie lub uniemożliwianie swobodnego wyrażania przekonań religijnych; utrudnianie praktyk religijnych; zakazy korzystania z symboli religijnych; werbalne obrażanie zasad i tradycji wyznaniowych; ograniczanie lub uniemożliwianie wpływu małżonka na wychowanie religijne dzieci³⁶.

3.1. Propozycja zmiany wyznania

Na pewnym etapie trwania w małżeństwie mieszanym, pojawia się pewna tęsknota za związkiem jednowyznaniowym. Dotyczy to w szczególności pojawiających się najpierw drobnych, potem większych konfliktów wewnątrz małżeństwa lub w obrębie członków

³⁵ Por. DH, nr 5.

³⁶ Por. PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Karta Praw Rodziny*, 22.10.1983, w: PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Karta praw rodziny. Prezentacja, interpretacja i komentarz*, Pelplin 2013, art. 2c, s. 21; M. GWÓŹDŹ, *Religijne wychowanie potomstwa w małżeństwach mieszanych*, Katowice 2015, s. 13-27; G. DZIERŻON, *Problem konieczności wypełnienia warunków dotyczących stron umowy małżeńskiej określonych przez ustawodawstwo Kościoła Polskokatolickiego w przypadku zawierania małżeństwa mieszanego przez katolika w Kościele Polskokatolickim*, *Ius Matrimoniale* 25 (2014) nr 4, s. 54.

rodziny. Wiąże się to najczęściej z dziećmi, ich wychowaniem katolickim i realizacją złożonych przez stronę katolicką zobowiązań, rękojmi. Temat zmiany wyznania pojawia się wówczas jako forma zapytania, sugestia, z poszanowaniem zdania drugiej strony. W kolejnej odsłonie, małżonek „silniejszy” argumentuje taką propozycję – jednolitym wychowaniem dzieci, ich dobrem, względami ekumenicznymi, tolerancją, a nawet np. bliskością miejsc kultu.

Trzecia propozycja zmiany wyznania, nie ma już nic wspólnego z tolerancją, ekumenizmem, a nawet szacunkiem wobec współmałżonka. Obejmuje obszar argumentacji z pogranicza nietolerancji, ingerencji w osobistą wolność sumienia i religii współmałżonka, poprzez bezpośrednio wymuszanie „zmiany wyznania”. Zakres nacisków zależy często od sytuacji prawnej, czy faktycznej małżonków, może dotyczyć argumentacji czysto cywilnych np. prawa do zamieszkania u współmałżonka (jego uzależnienia od przynależności wyznaniowej), realizacji innych praw i obowiązków małżeńskich (np. łożenia na utrzymanie rodziny, czy też braku porozumień w kwestii wychowania dzieci).

Od tej chwili, przy negacji „zmiany wyznania”, małżonkowie tworzą własny wzorzec religijności, będący wynikiem odmiennych wyborów i starań. Jeśli opisane działania trwają długo i dotyczą kształtu życia małżeńskiego, mogą stanowić czynnik, który utrudni małżonkom o różnej przynależności wyznaniowej, ukonstytuowanie się autentycznej wspólnoty życia i miłości. Wręcz przeciwnie, wpłyną na przyszłe, negatywne decyzje współmałżonka (zagrożenie trwałości małżeństwa) lub też osłabienie więzi z Kościołem, indyferentyzm religijny. Jest to też moment kryzysowy, który dotyka wiele małżeństw, z tą różnicą, że w małżeństwie mieszanym jest on skupiony na aspekcie religijnym. Warto dodać, że w szczególności strona katolicka, często pozostaje sama, bez wsparcia duchowego ze strony duszpasterstwa małżeństw mieszanych. Słusznie w doktrynie prawa kanonicznego, uważa się, że opieka duszpasterska powinna być autentyczna i uprzednia, a zatem „realizowana czynnie” przed zawarciem małżeństwa, z elementami szczegółowej analizy dwóch wyznań, ich

różnic, w tym analizy przymiotów i celów sakramentu małżeństwa oraz zobowiązań zawartych w rękojmiach strony katolickiej³⁷.

3.2. Utrudnianie praktyk religijnych

Kwestia niezgody w małżeństwach mieszanych, jest różnie ukazywana. Zamiast wspólnoty domowej, pojawia się spektrum odmienności, postaw i kultur religijnych. Religijne zwyczaje, rodzinne rytuały, czy religijne wychowanie dzieci, są tępiące i eliminowane, bądź eksponowane, jeśli dotyczą małżonka silniejszego. Kompromisy w małżeństwach mieszanych są okazją do odczucia negatywnych emocji, rozczarowania strony słabszej. Nie są „jednością w różności”, a różnością w odmienności i egoizmie. Zbyt duży kompromis co do podstawowych wartości, staje się powodem urazy, winy i niezgody. Drobną niezgodą rozrasta się i potęguje tam, gdzie współmałżonek niekatolicki posiada mocne przekonania religijne. Używa wówczas religii do dominowania nad stroną katolicką, ujawniając często swoje negatywne nastawienie (np. uniemożliwia swobodne wyrażanie przekonań religijnych; utrudnia korzystanie współmałżonkowi z praktyk religijnych; zakazuje uzewnętrzniania symboli religijnych; werbalnie obraża zasady i tradycje wyznaniowe). Kwestia utrudniania praktyk religijnych, eliminuje pragnienie jedności i wspólnoty małżeńskiej.

³⁷ Por. J. KRAJCZYŃSKI, *Amicus Plato, sed magis amica veritas. Duszpasterstwo małżeństw mieszanych*, Prawo Kanoniczne 62 (2019) nr 3, s. 12; J. KRAJCZYŃSKI, *Prawo rodziny do opieki duszpasterskiej*, Płock 2007, s. 37. „Duszpasterstwo małżeństw o różnej przynależności kościelnej ma charakter trwały i uporządkowany. Nie może ograniczać się ono do działań o charakterze czysto doraźnym, przypadkowym i selektywnym, adresowanych tylko do wybranych grup wiernych, czy podejmowanych wyłącznie w pewnych ściśle określonych okolicznościach”. „Zawężenie posługi duszpasterskiej jedynie do wymienionych sytuacji w istocie oznacza pozbawienie małżonków żyjących w związkach mieszanych pod względem wyznaniowym stałej opieki religijnej. Efektem takiego zaniedbania duszpasterskiego mogą być następujące postawy: rozluźnienie relacji strony katolickiej z własną wspólnotą eklezjalną; brak kontrolowanego rozwoju duchowego wspólnoty małżeńskiej; indyferentyzm religijny lub apostazja strony katolickiej; zaniedbania strony katolickiej w realizacji obowiązku wychowania potomstwa w wierze”.

„Kiedy umysły nie zgadzają się z przekonaniem religijnym, jest mało możliwe, by mieć nadzieję na zgodę w innych rzeczach”³⁸. „Największe partnerstwo małżeńskiego życia i miłości charakteryzuje się jednością serc i umysłów. Ale, na nieszczęście, w małżeństwach mieszanych doskonała jedność serc i umysłów jest niemożliwa. Więzy między sercami jest zwykle przerywana, bądź przynajmniej zagrożona, kiedy umysł i wola nie zgadzają się odnośnie do podstawowych rzeczywistości, które człowiek uważa za najświętsze, to jest odnośnie do spraw religijnych prawd i uczuć”³⁹.

Warto podkreślić, że fakt zawarcia małżeństwa mieszanego, nie może powodować dążenia do utraty podstawowych i niezbywalnych praw, które są przyznane wszystkim ludziom dobrej woli. Ponadto, żadna obietnica (formalna czy nieformalna), nie daje człowiekowi prawa do żądania, by druga strona zrzekła się podstawowych praw swego sumienia, które odpowiadają obowiązkom wobec Boga, bo wywodzone są z prawa Bożego⁴⁰.

4. Ochrona wolności sumienia i religii w procesach małżeńskich

Instytucja procesu o orzeczenie nieważności małżeństwa, nigdy nie miała na celu ochrony wolności sumienia i religii. W praktyce jednak, świadomość ograniczenia indywidualnej wolności sumienia i religii oraz naruszenie praw osoby przysługujących ze względu na przekonania religijne lub światopoglądowe, stanowi podstawę do wystąpienia na drogę procesową, domagając się orzeczenia separacji lub nieważności małżeństwa z określonego tytułu prawnego. Kwestia sumienia i religii jest uwzględniana z urzędu w toku realizacji procesu małżeńskiego.

Odnośnie do procesu o separację małżonków – okoliczności, które usprawiedliwiają, a jednocześnie determinują stronę katolicką

³⁸ LEO XIII, *Litterae Encyclicae Arcanum divinae sapientiae*, 10.02.1880, ASS 12 (1879), s. 401.

³⁹ PIUS XI, *Litterae Encyclicae Casti connubii*, 31.12.1930, AAS 22 (1930), s. 551.

⁴⁰ Por. DH, nr 2, 3.

do żądania zawieszenia obowiązku i prawa zachowania wspólnoty małżeńskiej, wiążą się bezpośrednio z kwestiami religii lub światopoglądu. Powód żądający separacji kanonicznej przytacza argumentację faktyczną, najczęściej są to: „poważne niebezpieczeństwo dla duszy”, którego źródłem jest postawa współmałżonka; „poważne zagrożenie dla rozwoju duchowego i moralnego potomstwa”; „życie wspólne nie do zniesienia, spowodowane pobudkami natury religijnej lub światopoglądowej”; „niedochowanie wierności małżeńskiej zgodnie z przekonaniem religijnym lub światopoglądem współmałżonka”⁴¹.

Przytoczone okoliczności, godzą w życie małżeńskie, dlatego stanowią zgodną z prawem podstawę do wniesienia powództwa o ustanowienie separacji kanonicznej małżonków, nawet na stałe. Warto też dodać, że prawodawca kanoniczny dopuszcza ustanowienie separacji czasowej własną powagą (*propria auctoritate*), jeśli istnieje bezpośrednie niebezpieczeństwo dla duszy lub ciała drugiej strony albo potomstwa⁴².

W kwestii nieważności małżeństwa, tytuły na które strona powodowa może się powołać w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa, obejmują: różnice religii, kwestie błędu oraz wykluczenie istotnego przymiotu małżeństwa. Pierwszy tytuł, stanowiący jednocześnie przeszkodę do małżeństwa – różnica religii, ma charakter publiczny, stąd też powinna być stwierdzona w ramach kanonicznego dochodzenia przedślubnego. Dlatego też, zaskarżenie ważności małżeństwa z tego tytułu może mieć miejsce tylko wówczas, gdy strona ukryła, przemilczała lub sfałszowała informację o swojej tożsamości religijnej lub światopoglądowej. W tym wypadku wystarczy udowodnić brak chrztu lub dyspensy (kan. 1086 KPK/83). Może to być także zaniedbanie po stronie duchownego, gdy kapłan nie dopełnił swoich obowiązków podczas badania przedślubnego. Drugi tytuł, może dotyczyć błędu co do przymiotu osoby, gdy kwestia wolności

⁴¹ W. GÓRALSKI, *Małżeństwo...*, Warszawa 2011, s. 372.; szerzej por. J. KRAJCZYŃSKI, *Wolność sumienia i religii a dochodzenie i obrona uprawnień w kanonicznych procesach małżeńskich*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 10 (2018), s. 127-159.

⁴² Por. kan. 1153 KPK/83.

sumienia i religii stanowi czynnik warunkujący zawarcie małżeństwa. Przy czym przymiot osoby musi być zamierzony w chwili zawierania małżeństwa (*directe et principaliter*)⁴³ i decydujący w wyborze kontrahenta. Trzeci tytuł, może obejmować błąd co do istotnego przymiotu lub sakramentalnej godności małżeństwa. W szczególności chodzi o błędne zapatrywanie, uwarunkowane czynnikami natury religijnej lub światopoglądowej, które jest uporczywe i determinuje wolę. W ramach dowodzenia bezpośredniego i pośredniego, należy wykazać istnienie tego błędu oraz jego wpływ na wolę⁴⁴. Tytuł czwarty, może dotyczyć wykluczenia istotnego elementu lub istotnego przymiotu małżeństwa. Małżonek zróżnicowany religijnie może częściowo symulować zgodę małżeńską lub też wykluczać jedność, nierozzerwalność, sakramentalność, czy też wychowanie religijne dzieci. Zakres aktu wewnętrznego wykluczenia wymaga udowodnienia przed sądem kościelnym. Piąty tytuł, może dotyczyć kwestii postawienia warunku, którego przedmiotem są sprawy z zakresu sumienia i religii. Warunek musi zaistnieć i weryfikować uzależnienie węzła małżeńskiego⁴⁵.

Analizowane procesy specjalne, chociaż nie zostały ustanowione w celu ochrony wolności sumienia i religii, w praktyce służą zabezpieczeniu tej podstawowej wolności osoby ludzkiej. Nabierają nowego znaczenia, stają się często – jedynym środkiem ochrony wolności oraz sprawiedliwości wewnątrzkościelnej. Stanowią jedyne remedium wobec pasywnej formy duszpasterstwa małżeństw mieszanych.

Zakończenie

Tożsamość religijna i wywodzona z niej moralność, ściśle łączą się z wiarą, duchowością i konkretną religią, z której wyrastamy. Stąd też współprzeżywanie, a przynajmniej zrozumienie czy akceptacja,

⁴³ Por. kan. 1097 KPK/83.

⁴⁴ Por. J. KRAJCZYŃSKI, *Błąd co do nierozzerwalności małżeństwa a jego nieważność (kan. 1099 i 1101 § 2 KPK). Aspekt prawno-dowodowy*, Tarnów 2014, s. 41.

⁴⁵ Por. J. KRAJCZYŃSKI, *Wolność sumienia i religii a dochodzenie i obrona uprawnień...*, s. 148 i n.

jest tak ważna w ramach małżeństwa mieszanego. Jest to nie tylko akceptacja religii czy światopoglądu, ale sensu i celu życia współmałżonka. Małżonek wierzący ma prawo do podjęcia próby jak najlepszego wypełnienia swojej tożsamości, ugruntowanej na wierze i wiedzy wobec Boga. Jednak współczesny pluralizm religijny sprawia, że wiedza do której ludzie mają dostęp, nie jest jednakowa w każdej wspólnocie kościelnej. Stąd też, w ramach małżeństwa mieszanego, mogą pojawiać się treści, ograniczenia, czy też wprost – ingerencja w indywidualną wolność sumienia i religii współmałżonka. Różnice w pojmowaniu istoty życia małżeńskiego, wychowania religijnego, trwałości węzła małżeńskiego, posiadają destrukcyjny wpływ na kształtowanie się więzi małżeńskiej i atmosfery rodzinnej.

Stąd też, postulat dookreślony w kanonistyce o kompetentną i pełną taktu posługę duszpasterstwa małżeństw mieszanych, wydaje się zasadny i nadal aktualny. Jednak nie chodzi o posługę po zawarciu małżeństwa mieszanego, ale w szerszym zakresie – uprzednią, wobec nupturientów i indywidualną wobec małżonków. Oczywiście jest, że moralnie niemożliwe jest wyeliminowanie wszystkich niebezpieczeństw, które staną się udziałem małżonków. Jednak praktyka orzecznicza pokazuje, że wiele elementów można wyeliminować lub przynajmniej złagodzić, dostarczając nupturientom wiedzę o zasadniczych różnicach i problemach małżeństw mieszanych. Emocjonalne zaangażowanie kontrahentów uskuteczni zakres dyskusji także w kwestii wolności sumienia i religii, pokieruje w obszary religijne wcześniej nie podejmowane.

References

Źródła

- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tłumaczenie polskie: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Pallottinum 1984.
- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9/II (1917), s. 2–593.
- JAN PAWEŁ II, Orędzie na XXI Światowy Dzień Pokoju *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia*, 8.12.1987, w: <http://www.kns.gower.pl/pokoj/pokoj1988.html> [dostęp 6.04.2023 r.].
- KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dekret ogólny o przeprowadzaniu rozmów kanoniczno-duszpasterskich z narzeczonymi przed zawarciem małżeństwa kanonicznego*, 20.01.2020, w: <https://episkopat.pl/aktakep312019> [dostęp 2.04.2023 r.].
- KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim*, Akta Konferencji Episkopatu Polski 1 (1998), s. 85-137.
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. 1998 Nr 51 poz. 318.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61 poz. 284.
- LEO XIII, *Litterae Encyclicae Arcanum divinae sapientiae*, 10.02.1880, ASS 12 (1879), s. 385-402.
- Małżeństwo chrześcijańskie osób o różnej przynależności wyznaniowej. Deklaracja Kościołów w Polsce na początku Trzeciego Tysiąclecia* (projekt dokumentu z 10 maja 2011 roku), <http://ekumenia.pl/czytelnia/dokumenty-ekumeniczne/malzenstwo-chrzescijanskie-osob-o-roznej-przynaloznosci-wyznaniowej/> [dostęp 15.05.2023 r.].
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. Dz.U. 1977 Nr 38 poz. 167.
- PAPIESKA RADA DO SPRAW POPIERANIA JEDNOŚCI CHRZEŚCIJAN, *Dyrektorium Ekumeniczne* (1993). Tekst polski: *Communio* 1994, nr 14, s. 3-93.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Karta Praw Rodziny*, 22.10.1983, w: PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Karta praw rodziny. Prezentacja, interpretacja i komentarz*, Pelplin 2013, s. 7-36.
- PIUS XI, *Litterae Encyclicae Casti connubii*, 31.12.1930, AAS 22 (1930), s. 539-592.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r. przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A/III z dnia 10 grudnia 1948 r.

SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II: Declaratio de libertate religiosa *Dignitatis humanae*, 9.12.1965, AAS 58 (1966), s. 929-941; tekst łacińsko-polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Paris 1967, s. 401-419.

Literatura

- DZIERŻON G., *Ewolucja doktryny oraz dyscypliny dotyczących przeszkody „różności religii” w kanonicznym porządku prawnym*, Warszawa 2008.
- DZIERŻON G., *Problem konieczności wypełnienia warunków dotyczących stron umowy małżeńskiej określonych przez ustawodawstwo Kościoła polskokatolickiego w przypadku zawierania małżeństwa mieszanego przez katolika w Kościele polskokatolickim*, *Ius Matrimoniale* 25 (2014) nr 4.
- FOBER B., *Nierozzerwalność małżeństwa w luteranśkim porządku prawnym ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, *Annales Canonici* 8 (2012), s. 141-160.
- GAJDA E., *Treść zobowiązań składanych przez katolika w celu uzyskania licencji na małżeństwo mieszane*, w: A. DĘBIŃSKI, E. SZCZOT (red.), *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, Lublin 2000, s. 273-292.
- GÓRALSKI W., *Rękojmia*, w: E. GIGLEWICZ (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 17, Lublin 2012, s. 70-72.
- GÓRALSKI W., *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011.
- GWÓZDŹ M., *Odpowiedzialne rodzicielstwo jako wyzwanie dla małżeństw osób o różnej przynależności wyznaniowej i religijnej*, w: M. GWÓZDŹ, A. MALISZEWSKA (red.), *Z rodziną nie tylko na fotografii*, Katowice 2011, s. 57-78.
- GWÓZDŹ M., *Religijne wychowanie potomstwa w małżeństwach mieszanych*, Katowice 2015.
- JANCZEWSKI Z., *Prawodawstwo Konferencji Episkopatu Polski i prymasa kard. S. Wyszyńskiego w zakresie sakramentów w służbie wspólnoty: święceń i małżeństwa*, *Prawo Kanoniczne* 42 (1999) nr 1-2, s. 75-143.
- JASKÓŁA P., *Problem małżeństwa w relacjach ewangelicko-rzymskokatolickich*, Opole 2013.
- JOUGAN A., *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Przemyśl 1948.
- KRAJCZYŃSKI J., *Amicus Plato, sed magis amica veritas. Duszpasterstwo małżeństw mieszanych*, *Prawo Kanoniczne* 62 (2019) nr 3, s. 127-148.
- KRAJCZYŃSKI J., *Błąd co do nierozzerwalności małżeństwa a jego nieważność (kan. 1099 i 1101 § 2 KPK). Aspekt prawno-dowodowy*, Tarnów 2014, s. 41.
- KRAJCZYŃSKI J., *Prawo rodziny do opieki duszpasterskiej*, Płock 2007.
- KRAJCZYŃSKI J., *Wolność sumienia i religii a dochodzenie i obrona uprawnień w kanonicznych procesach małżeńskich*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 10 (2018), s. 127-159.

- KRUKOWSKI J., *Stanowisko Soboru watykańskiego II wobec rozdziału Kościoła od państwa*, Roczniki Teologiczno – Kanoniczne 27 (1980) z. 5, s. 45-83.
- MAJER P., *Małżeństwa mieszane. Wybrane zagadnienia z praktyki kościelnej*, Studia Oecumenica 11 (2011), s. 199-218.
- PIETRZAK M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010.
- RABIEJ S., *Wolność religijna fundamentem dialogu ekumenicznego*, Ekumenizm i Integracja 25 (2012), s. 90-102.
- TUSZYŃSKA M., *Małżeństwa mieszane w prawie kanonicznym*, Kortowski Przegląd Prawniczy 4 (2016), s. 154-159.
- ZABOROWSKI M., *Małżeństwo i rozwód w Kościele prawosławnym – aspekt prawno-kanoniczny*, Annales Canonici 8 (2012), s. 109-123.

Nota o autorze

Helena Pietrzak, prof. uczelni dr hab. – pracownik naukowo-dydaktyczny na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, kierownik Zakładu Prawa Cywilnego w Katedrze Prawa Wyznaniowego i Komparatyki Prawniczej.